

Els molins paperers de l'Alt Camp i la Conca de Barberà. Un patrimoni en perill

RESUM

El patrimoni industrial per la seva diversitat i complexitat, s'ha de considerar com una categoria específica dins del patrimoni cultural. La seva catalogació i conservació resulta imprescindible com a eina pedagògica i en alguns casos, fins i tot identitària, ja que els antics oficis defineixen la història i la societat actual de certs pobles. Els molins paperers, a diferència dels fariners, han restat majorment desprotegits i requereixen d'actuacions urgents.

RESUMEN

El patrimonio industrial por su diversidad y complejidad, debe considerarse como una categoría específica dentro del patrimonio cultural. Su catalogación y conservación resulta imprescindible como herramienta pedagógica y en algunos casos, incluso identitaria, ya que los antiguos oficios definen la historia y la sociedad actual de ciertos pueblos. Los molinos papeleros, a diferencia de los harineros, han permanecido mayormente desprotegidos y requieren de actuaciones urgentes.

ABSTRACT

Industrial heritage due to its diversity and complexity, must be considered as a specific category within the cultural heritage. Its cataloging and preservation is essential as a pedagogical tool and in some cases, even identical, since old trades define the history and current society of certain villages. Paper mills, unlike flour millers, have remained largely unprotected and require urgent action.

Paraules clau: patrimoni industrial, protecció, molins paperers.

Palabras clave: patrimonio industrial, protección, molinos papeleros.

Keywords: industrial heritage, protection, paper mills.

Sue Roveda i Cavallini. Montevideo, 1970. Investigadora de l'arqueologia industrial, en particular dels molins paperers de la província de Tarragona als segles XVIII a començament del XX.

Els molins paperers de l'Alt Camp i la Conca de Barberà. Un patrimoni en perill

Sue Roveda i Cavallini

*sueroveda@gmail.com

La indústria paperera als segles XVIII i XIX va consolidar-se a Catalunya, particularment, en dues conques: la de l'Anoia i la del Francolí - Brugent - Glorieta. En aquesta última, la ubicació dels edificis es concentra bàsicament a l'Alt Camp i Conca de Barberà amb prop de 40 molins paperers.

El marc legal de protecció del patrimoni és un joc d'escacs entre les normes de la UNESCO, les de l'estat espanyol i les de Catalunya. Les competències i responsabilitats sobre la salvaguarda dels béns d'interès cultural estan lluny de ser clares i d'estar coordinades, no arribant en la majoria dels casos ni tan sols ha estar catalogats. En el cas concret del patrimoni industrial la situació és particularment complicada ja que les normes de l'estat espanyol estableixen una "delimitación cronológica" del mateix que inclou només "las manifestaciones comprendidas entre la mitad del siglo XVIII, con los inicios de la mecanización, y el momento en que comienza a ser sustituida total o parcialmente por otros sistemas en los que interviene la automatización", és a dir que "norias, molinos i salinas" entre d'altres exemples són considerats com a "pre o protoindustriales [i amb] más valor etnográfico que industrial". Cal destacar que aquesta definició no és pas compartida per la UNESCO, que "reconoce todo tipo de sitios industriales, pero no establece límites cronológicos" havent arribat en alguns casos a incloure "en la lista de Patrimonio Mundial algunas construcciones de ingeniería romana o explotaciones medievales".

Les Comunitats autònomes no són alienes als problemes sobre la definició de quins béns mereixen catalogar-se i protegir-se. Tan sols a Andalusia, Aragó, Astúries, Balears, Castella, Extremadura i Navarra existeixen mencions específiques al patrimoni industrial i a la seva preservació.¹ A Catalunya malauradament només compta amb la cobertura genèrica de patrimoni cultural. Dins d'aquest concepte hi han diferents graus de protecció que de major a menor són els següents: Béns Cultural d'Interès Nacional (BCIN): "Són els béns més rellevants del patrimoni cultural català, declarats per l'Administració de la Generalitat, que els ha d'inscriure al Registre de Béns Culturals d'Interès Nacional"; Bé Cultural d'Interès Local (BCIL): "Són els béns integrats del patrimoni cultural català que, tot i la seva importància, no compleixen les condicions [pròpies dels BCIN...] són declarats pel ple de l'ajuntament, en els municipis de més de cinc mil habitants, o pel ple del consell comarcal, en els municipis de menys de cinc mil habitants; i per últim, "Altres béns integrats del patrimoni arquitectònic català": Són construccions, edificis i conjunts d'edificacions que, tot i no haver estat declarats BCIN o BCIL, reuneixen també prou valors artístics, arquitectònics o històrics per formar part de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic Català.²

La declaració de bé cultural no és de cap manera una garantia del bon estat i/o manteniment dels edificis, però si és un baròmetre de la sensibilitat que generen a la població. Tot i així és una mínima garantia de que si els propietaris volguessin fer reformes, haurien d'adaptar-se a criteris tècnics que respectin

Molí de la Font Gran
BCIL- Vilaverd

el patrimoni a conservar. El problema principal radica en que les lleis de protecció no especifiquen qui s'ha de fer càrrec del manteniment dels edificis, ni qui ha de finançar-lo, fet que en molts casos el converteix en paper mullat.

Bona mostra d'això és l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic (INVARQUIT) - Base de dades Gaudí on, malgrat que no sempre s'esmenta quin grau de protecció tenen, trobem com a mínim les dades de l'estat en que es troba l'edifici i una ínfima fitxa històrica. Si consultem en detall les poblacions amb presència paperera, veiem que Alcover és sens dubte el lloc amb més molins catalogats. El poble compta amb un total de 75 elements protegits, dels quals set són molins paperers (tres formen el conjunt de molins de Tarrés), tres són fariners, i una fàbrica tèxtil. Del molins paperers faltarien per protegir el Molí Nou (que es troba en molt mal estat) i el dels Capellans (que consta de dos edificis, un ben conservat, que s'utilitza com a habitatge i un altre més petit al costat que està en ruïna). Darrerament el Molí de Dalt ha estat motiu de disputes a l'Ajuntament, ja que necessita d'una actuació urgent pels problemes que presenta a la teulada. L'elevat cost de les obres ha estat el centre de la discussió, que ha acabat, malauradament, destinant les partides de pressupost a altres actuacions.³

El patrimoni industrial a la Riba es troba absolutament desprotegit. Dels vuit elements protegits, a l'INVARQUIT només consten una "fàbrica de paper" i un "molí paperer". Considerant la pobresa de dades als registres, des del Servei de Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat ens confirmen que la fàbrica a que fan referència es troba al carrer Cardenal Gomà 41, que tal i com consta a les fotografies, no és cap molí sinó dues petites naus que avui dia alberguen instal·lacions elèctriques, excloent el Molí de Més Amunt situat al núm. 37 de dit carrer. Respecte al molí reiteren el que surt a la fitxa, que està ubicat a la carretera que uneix la Riba amb Farena, fet que confirma juntament amb la descripció de l'edifici que es tracta del Molí de la Font Gran de Vilaverd i explica per què aquest edifici consta dues vegades al registre.⁴ Per tant, i a l'espera de l'aprovació com a BCIL del Molí del Racó, futur Museu paperer de la Riba, de moment ens trobem que cap dels 24 molins està protegit.

A primera vista el patrimoni industrial a Mont-ral està ben considerat ja que representa el 50% dels elements protegits. Malauradament, dels sis molins que ho estan, quatre es troben en estat ruïnós. Cal destacar que un d'ells, el de les Truites, no només ha estat molí fariner (tal i com consta a la fitxa), sinó també paperer i fins i tot, central elèctrica de Farena. Dels principals molins paperers del poble amb restes importants, queden com a mínim tres molins sense cap mena de protecció: de l'Ombra, del Sué i del Costa, tots tres en mal estat.

A Montblanc trobem que sobre un total de 83 immobles protegits, 20 són molins fariners dels quals cinc estan en bon estat, cinc en estat "mitjà", un en estat dolent i 9 en ruïna (en alguns casos les respectives fitxes indiquen, per exemple, que està "totalment derruït" o que "tan sols queda un vestigi"). És d'agrair que gairebé un 25% del patrimoni cultural protegit a la capital de la Conca de Barberà correspongui a patrimoni industrial. El fet que resulta significatiu és que absolutament tots són molins fariners, no havent-hi cap ni de paperers, ni d'oli. Edificis emblemàtics com el Molí de Figuerola, el més gran de Rojals i el més important al Brugent, resten desprotegits.

A Vilaverd dels 15 immobles protegits quatre corresponen a molins: el Molí de la Font Gran, com comentàvem abans, apareix dues vegades i 2 molins fariners catalogats com BCIL des del 2004. En les dues fitxes del molí paperer no s'esmenten ni el grau de protecció, ni l'estat de l'edifici, ni tampoc existeixen altres diferències significatives entre els dos registres.⁵ El Molí de la Font Gran té un grau de deteriorament

molt alt, que es va accelerar a partir de 1986 quan va començar a caure la teulada. Avui dia hi han plantes senceres de l'edifici que han caigut, però encara són visibles part de les tines, les fustes on es lligaven les cordes per l'assecatge del paper a les parets dels miradors, i les parets exteriors que semblen ser les més resistents de moment. També queden restes de l'antiga sèquia i marques a la paret posterior que assenyalen el lloc on estaven ubicades les rodes del molí. Les basses de la seva etapa com a piscifactoria estan plenes de sediments i herbes i presenten algunes esquerdes importants. L'edifici requereix d'una actuació urgent, si es vol rescatar la seva llarga trajectòria. Per altra banda, el Molí d'en Serra, malgrat ser propietat municipal (si bé no és propietat del municipi de Vilaverd, sinó del de la Riba) i el Molinet contigu no tenen cap mena de protecció. En la mateixa situació es troben el Molí de l'Estret (que està habitat de forma permanent) i les restes del Molí de Pasqual.

El quadre comparatiu, realitzat per Xavier Pagès entre 2011-2012, del molins paperers protegits per comarca ens retrata el panorama de la precària situació en què es troba el patrimoni industrial paperer a Catalunya. Només trobem dues comarques amb el 100% dels seus molins protegits (Montsià i el Pla), seguides pel Tarragonès amb un 75%, el Baix Llobregat amb un 66,66% i el Vallès amb un 62,5%. Tot seguit el percentatge cau fins a un 31,81% a l'Anoia (on hi ha més concentració de molins: un total de 44), l'Alt Penedès d'un total de 36 molins té el 30,55% protegit i l'Alt Camp (la segona zona en quantitat de molins, amb 39) només té el 25,64% protegit.

La Conca de Barberà queda a la cua amb tan sols un 10% (representat per l'únic molí protegit: el de la Font Gran) i tanquen la llista Baix Ebre, la Garrotxa, el Priorat i el Solsonès que d'un total de 19 molins entre les quatre comarques no en tenen cap sota protecció.⁶ Cal remarcar que si bé Pagès inclou al seu anàlisi molt bona part dels molins paperers, a la llista podrien afegir-se diverses instal·lacions més, totes elles en estat de complet abandonament.

La sensibilització sobre la necessitat de preservar i recuperar el patrimoni industrial de la comarca requereix sense cap mena de dubte de l'estudi i divulgació de com les antigues fàbriques van a incidir en la vida de les diferents poblacions. És també una eina imprescindible per relacionar-nos amb el passat i recuperar la memòria, en aquest cas, d'un ofici que tenia tasques molt específiques i fins i tot el seu propi llenguatge.

Els edificis que encara es troben dempeus han resistit en alguns casos fins a cinc riuades de les que històricament s'han considerat les més importants de la zona: la de 1792; la de Sant Bartomeu el 1850; l'aiguat de Santa Tecla de 1874, la de Sant Lluç el 1930 i finalment la de Sant Tomàs de Vilanova el 1994. Al mateix temps, van resistir diverses guerres: del Francès, dels Malcontents, les Carlines. També van suportar algun incendi forestal i van patir diverses destrosses provocades en certs casos per obres (com les realitzades per canalitzar el salt d'aigua del Molí de Figuerola, destruint bona part de la casa que tenia adossada al molí). La seva ubicació, lluny dels cascals urbans dels pobles els exclou de molts plans urbanístics i d'un mínim de vigilància fet que els exposen a actes vandàlics (graffitis i gravats a les parets) i robatoris, com el d'una petita pila de pedra que ha desaparegut del Molí de Figuerola el 2014. Tot i haver resistit a totes aquestes circumstàncies, el seu pitjor enemic ha estat i és, sens dubte, l'oblit.

Notes

- 1.- MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTE, CARRION GÚTIEZ, Alejandro (Coord.) (2015). Planes nacionales de patrimonio cultural. Recuperat de <https://sede.educacion.gob.es/publiventa/busqueda.action>, p. 172-213.
- 2.- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA. Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya. Recuperat de http://cultura.gencat.cat/ca/departament/estructura_i_adreces/organismes/dg_pc/temes/patrimoni_arquitectonic/inventari_del_patrimoni_arquitectonic_de_catalunya/
- 3.- <http://www.elvallenc.cat/comarques/la-restauracio-del-moli-de-dalt-anima-el-plenari-dalcover/>
- 4.- A la fitxa del “molí paperer de la Font Gran” de Vilaverd, tot i que a la descripció han escrit “molí de Vallmoll”, la descripció de l’edifici és pràcticament un calc de la del “molí paperer” de la Riba.
- 5.- GENERALITAT DE CATALUNYA. DEPARTAMENT DE CULTURA. Patrimoni arquitectònic. Recuperat de <http://invarquit.cultura.gencat.cat/cerca>
- 6.- PAGÈS I RABAL, Xavier (2011-2012). Els molins paperers de Catalunya. Una aproximació per a la seva protecció patrimonial. Master universitari en Gestió i valoració urbana. Universitat Politècnica de Catalunya. Recuperat de https://upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2099.1/17730/XavierPages_TFM.pdf, f. 21-53.